

Definiowanie strachu przed przestępczością

Dominik Wzorek

Zjawisko strachu przed przestępczością jest jednym z tych fenomenów wchodzących w zakres zainteresowania kryminologii, który zrobił w ciągu ostatnich pięćdziesięciu lat zawrotną karierę, urastając do jednego z najczęściej poruszanych tematów²⁵⁵. Niewiele jednak uwagi w literaturze poświęca się na problem jego definiowania²⁵⁶, co jednak w perspektywie badań empirycznych winno stanowić punkt wyjścia oraz fundament dla dalszych czynności badawczych. Niedostatek ten należy szczególnie odnotować w stosunku do literatury polskiej.

Pierwszym z zadań, jakie stoi przed badaczem zjawisk społecznych, jest dokonanie konceptualizacji pojęć stosowanych w badaniu²⁵⁷. Kwestia ta jest niezwykle złożona w przypadku opisu strachu przed przestępczością z uwagi na fakt, iż badania nad nim nie były przeprowadzane przy uwzględnieniu kwestii teoretycznych związanych z jego konstrukcją. Na domiar złego polska literatura nie obfituje w jakiegokolwiek opracowania dotyczące pomiaru strachu przed przestępczością²⁵⁸. Jako oczywista rodzi się wobec powyższego potrzeba prześledzenia, skomentowania oraz uszeregowania definicji strachu przed przestępczością zastanych w literaturze nie tylko polskiej, ale i światowej. Artykuł ten ma za zadanie przybliżyć przyszłym badaczom strachu jakie problemy rodzą się na etapie jego konceptualizacji oraz jak przekładają się one na dalsze etapy pracy badawczej.

Strach a lęk

W pierwszej kolejności przedstawione zostaną różne sposoby rozumienia emocji jakimi są strach i lęk, ich rozróżnienie oraz dokonany zostanie wybór adekwatnego terminu dla określenia stanu emocjonalnego towarzyszącego jednostce zaniepokojonej problemem przestępczości. Trwają nieustannie dyskusje teoretyczne nad tym, czy emocję towarzyszącą jednostce zaniepokojonej problemem przestępczości nazywać należy strachem, czy też lękiem przed przestępczością²⁵⁹.

Należy na wstępie zaznaczyć, że angielskie wyrażenie *fear of crime*, stosowane na określenie analizowanego w niniejszej pracy zjawiska, tłumaczyć na język polski można równie

255 M. Szafrąńska, *Polityczna instrumentalizacja strachu przed przestępczością*, Toruń 2010, s. 7.

256 P. Ostaszewski, *Lęk przed przestępczością*, Warszawa 2014, s. 11. por. także M. Szafrąńska, *Polityczna...* dz. cyt., s. 14 i nast.

257 E. Babbie, *Podstawy badań społecznych*, Warszawa 2008, s. 131.

258 Szczególną uwagę zwrócić jednak trzeba na pracę P. Ostaszewskiego, *Lęk przed przestępczością*, Warszawa 2014, której autor jako pierwszy zwrócił uwagę na problem doboru metod badawczych przy diagnozie – jak on sam to nazwał – lęku przed przestępczością, jest to jednak jedyna zwarta publikacja dotycząca tego zjawiska na rynku polskim, która bezpośrednio odnosi się do jego diagnozowania.

259 P. Ostaszewski, *Lęk...* dz. cyt., s. 18-20.

dobrze jako „strach”, jak i „lęk” przed przestępczością. Nadto w publikowanych raportach z przeprowadzonych badań, a także w licznej literaturze teoretycznej poświęconej temu zagadnieniu, używanych jest również wiele innych terminów na określenie tego zjawiska.

Przy przeglądzie literatury na ten temat nie należy jednak ograniczać się do samego pojęcia strachu przed przestępczością. Wiele badań dotyczących tzw. poczucia bezpieczeństwa (*security*, *Sicherheit*) lub jego braku (*insecurity*, *Unsicherheit*), porusza również tematykę reakcji człowieka na problem przestępczości, czyniąc to w ramach szerzej pojętego zagadnienia subiektywnego poczucia bezpieczeństwa, którego bliższe dookreślenie również sprawa podobne problemy²⁶⁰.

W tym miejscu należy zatem pochylić się nad doprecyzowaniem pojęć strachu i lęku, a następnie opowiedzieć się za tym, które nieadekwatniej odnosi się do jego treści i winno być stosowane.

Strach

W samym języku angielskim na określenie emocji strachu używa się kilkunastu słów i wyrażen „*fear, afraid, anxious, scared types of feelings, cautious, thoughtful, aware-of-the-possibility-of-it-happening type feelings, angry, cross, raging, 'bloody annoyed' types of feelings, upset, hurt, tearful, let-down, betrayed feelings, which were often exclusively associated with actual experiences of victimization*”²⁶¹. Nie powinna zatem dziwić taka mnogość terminologiczna. W literaturze traktującej o tym zjawisku w języku angielskim stosuje się bowiem takie nazwy jak: *fear of crime, concern with crime, perceived risk of crime, fear of victimisation, anxiety*, natomiast w niemieckim - *Verbrechensfurcht* oraz *Kriminalitätsfurcht*. Niosą one ze sobą często drobne różnice znaczeniowe, o czym mowa będzie w dalszej części niniejszego opracowanie, czasem jednak można mieć wątpliwości, czy autorzy mają na myśli jeszcze ten sam fenomen, analizowany z różnych perspektyw, czy są to jednak odrębne zjawiska i mylenie ich byłoby poważnym błędem.

Strach kojarzy się z negatywną emocją wywoływaną jakimś niebezpieczeństwem. Intuicję tę potwierdza Słownik Języka Polskiego PWN, gdzie słowo „strach” ma trzy znaczenia. W pierwszym z nich strach jest rozumiany jako „niepokój wywołany przez grożące niebezpieczeństwo lub przez rzecz nieznaną, która wydaje się groźna”. Jest to najbliższe rozumieniu strachu, jakie jest używane w niniejszej pracy. Drugie znaczenie to „według wierzeń ludowych: duch zmarłego” oraz trzecie,

260 K. Krajewski, *Wstęp* [w:] K. Krajewski (red.), *Poczucie bezpieczeństwa mieszkańców wielkich miast. Kraków na tle miast europejskich*, Kraków 2008, s. 7-11.

261 S. Farrall, *Revisiting crime surveys: emotional responses without emotions? Or Look back at anger*, “International Journal of Social Research Methodology” 2004, nr 7, s. 159.

potoczne, „kukła ustawiona w polu, mająca odstraszać ptactwo”²⁶². Z oczywistych względów dwa ostatnie znaczenia nie należą do przedmiotu niniejszego opracowania.

Podobne rozumienie przedstawia literatura zarówno psychologiczna²⁶³, jak i kryminologiczna²⁶⁴, gdzie jako strach rozumie się reakcję emocjonalną związaną z doświadczaniem jakiegoś negatywnego bodźca bądź zagrożeniem jego doświadczenia. Część autorów poświęca sporo uwagi powstawaniu emocji takich jak strach, przy czym zaznacza, iż ich źródłem jest odczuwanie niebezpieczeństwa przed konkretnym zdarzeniem²⁶⁵.

Najczęściej stosowanym w anglojęzycznej literaturze terminem określającym strach przed przestępczością jest *fear of crime*, który doczekał się własnego akronimu FOC. Jak wspomniano wyżej, tłumaczyć go można równie dobrze jako „strach”, jak i „lęk”. „Internetowy słownik języka angielskiego” podaje, że *fear* to emocja odczuwana, kiedy ktoś się czegoś obawia albo jest zmartwiony, że zdarzy się coś złego²⁶⁶. W związku z tym należy uznać, iż angielskie *fear* znacznie bardziej odpowiada polskiemu pojęciu „strachu”.

Lęk

Drugim, wymagającym dookreślenia terminem stosowanym przy opisie reakcji jednostki na zjawisko przestępczości jest „lęk”. Potocznie rozumie się go jako bardzo silną emocję strachu. Bardziej fachowe zdefiniowanie tego pojęcia nastrecza jednak wielu trudności²⁶⁷. Słownik Języka Polskiego PWN podaje dwa znaczenia. Po pierwsze lęk to „uczucie trwogi, obawy przed czymś”. Drugie znaczenie, pochodzące z języka fachowego i stosowane w psychologii to „strach występujący bez wyraźnych przyczyn”²⁶⁸.

Arthur Reber w Słowniku Psychologii podaje nieco bardziej rozbudowaną definicję lęku, charakteryzując go jako „niejasny, nieprzyjemny stan emocjonalny, charakteryzujący się przeżywaniem obaw, strachu, stresu i przykrości”. Przeciwstawia go emocji strachu z uwagi na to, iż lęk pozbawiony jest obiektu, zaś strach odczuwany jest zawsze przed kimś lub przed czymś²⁶⁹.

Podobne rozumienie strachu przedstawia Słownik Pojęć z Zakresu Psychologii. Tam lęk rozumiany jest jako „negatywny stan emocjonalny związany z antycypacją niebezpieczeństwa

262 strach w: *Słownik Języka Polskiego PWN*, <http://sjp.pwn.pl/szukaj/strach.html> [dostęp: 13.09.2018].

263 P. G. Zimbardo, *Psychologia i życie*, Warszawa 1999, s. 319-320.

264 J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2004, s. 450.

265 J. Strelau, D. Doliński, *Psychologia*, T. 1, Gdańsk 2008, s. 514-519.

266 *Fear* w: *Longman Dictionary of Contemporary English Online*, 2016, <http://www.ldoceonline.com/dictionary/fear> [dostęp: 13.09.2018].

267 I. Wilkinson, W stronę socjologicznej konceptualizacji problemu lęku [w:] P. Sztompka, M. Bogunia-Borowska (red.) *Socjologia codzienności*, Kraków 2008, s. 856.

268 lęk w: *Słownik Języka Polskiego PWN 2016*, <http://sjp.pwn.pl/szukaj/l%C4%99k.html> [dostęp: 13.09.2018].

269 A. Reber, *Lęk*, [w:] A. Reber, *Słownik psychologii*, Warszawa 2000, s. 28.

nadchodzącego z zewnątrz lub pochodzącego z wewnątrz organizmu, objawiający się jako niepokój, uczucie napięcia, skrępowania, zagrożenia”²⁷⁰. Tutaj również przeciwstawiany jest on pojęciu strachu, gdyż lęk nie jest związany z bezpośrednim zagrożeniem, a nadto charakteryzowany jest jako proces jedynie wewnętrzny. Podobnie strach od lęku różniła literatura z zakresu socjologii. Wówczas akcentuje się niedookreśloność źródła lęku, gdy źródło strachu jest znane i konkretne²⁷¹.

Mając na względzie poczynione wyżej uwagi, trzeba jednoznacznie opowiedzieć się za określeniem „strach przed przestępczością”. Z przedstawionych terminów i sposobów pojmowania tych dwóch emocji bardziej adekwatnym dla określenia emocji towarzyszącej zaniepokojeniu problemem przestępczości będzie strach, gdyż jest to emocja odczuwana w związku z możliwością bezpośredniego zagrożenia doświadczania negatywnego bodźca, lęk natomiast stanowi jedynie stan emocjonalny wynikający z bliżej nieznannej sytuacji. Niniejsze zjawisko dotyczy sprecyzowanego, konkretnego źródła negatywnych emocji jakim jest przestępczość.

Strach przed przestępczością

W literaturze od wielu lat dyskutowane jest, co kryje się pod pojęciem „strachu przed przestępczością”. Różne koncepcje zjawisko to traktują w niezwykle różny sposób. Początki badań nad strachem przed przestępczością nie obfitują raczej w zaplecze teoretyczne, co jeszcze bardziej komplikuje zadanie, jakim jest prześledzenie, podsumowanie i próba stworzenia podziału występujących w literaturze definicji strachu przed przestępczością.

Jako pierwsze kryterium podziału należy przyjąć złożoność pojęcia. W ten sposób można podzielić definicje na jedno- oraz wieloczynnikowe.

Koncepcje jednoczynnikowe

Jako koncepcje jednoczynnikowe strachu przed przestępczością autor rozumie te spośród nich, które analizują reakcję na przestępczość tylko i wyłącznie w jednej płaszczyźnie, bądź to jako emocji, bądź to jako reakcji podejmowanych w stosunku do zagrożenia przestępczością, czasem jako analizy własnego ryzyka stania się ofiarą przestępstwa.

Jedną z najczęściej cytowanych w literaturze światowej definicji strachu przed przestępczością jest ta zaproponowana przez Jamesa Garofalo, który jako *fear of crime* rozumie „emocjonalną reakcję odczytywaną przez zmysły jako poczucie niebezpieczeństwa lub

270 lęk w: *Słownik pojęć z zakresu psychologii*, <http://www.psychologia.apl.pl/index.php/glossary/S%C5%82ownik-poj%C4%99%C4%87-z-zakresu-psychologii-3/> [dostęp: 13.09.2018].

271 I. Wilkonson, W stronę... dz. cyt., s. 861.

niepokoją”²⁷². Zawęża on jednak swoje pojmowanie strachu przed przestępczością jedynie do przestępstw przeciwko osobie. W praktyce jest to zatem strach wywołany przez dostrzegane w okolicy sygnały odnoszące się do przestępczości przeciwko osobie²⁷³.

Znacznie prostsze rozumienie tego zjawiska przedstawiają Richard A. Sundeen i James T. Mathieu, którzy jako strach przed przestępczością rozumieją „rozmiar obawy i niepokoju danej osoby przed stanieniem się ofiarą”²⁷⁴. Ich koncepcja kładzie nacisk nie na sam fakt doświadczania dyskomfortu związanego z możliwością stania się ofiarą przestępstwa, a raczej na stopień intensywności w odczuwaniu tej emocji, w zależności od osobistych uwarunkowań i predyspozycji. Swoje badania przeprowadzali bowiem, uwzględniając między innymi wiek respondentów, a także inne zmienne mogące mieć związek z głębokością reakcji. Chcieli przy tym zbadać, czy istnieje związek między wiekiem osoby a stopniem jej zaniepokojenia przestępczością, a jeżeli istnieje taki związek - to jakiego typu.

Na aspekt emocjonalny zwraca również uwagę Murray Lee, nie ograniczając jednak swojego pojmowania strachu przed przestępczością jedynie do reakcji na sygnały świadczące o samej przestępczości, ale pokazuje również, że inne sygnały, nawet drobnego zakłócenia porządku publicznego, wywoływać mogą emocję odnoszącą się do samej przestępczości. Wskazuje również, iż doświadczenie to może przyjmować postać serii doświadczeń wywoływanych różnymi aspektami życia codziennego²⁷⁵.

Kolejna definicja strachu przed przestępczością pochodzi z „The Sage Dictionary of Criminology”. Według zawartego tam wyjaśnienia „strach przed przestępczością jest racjonalnym lub irracjonalnym stanem niepokoju lub obawy wywoływanym przez przekonanie, że ktoś jest zagrożony wiktymizacją”²⁷⁶. Rozumowanie to bardziej odpowiada indywidualnie szacowanemu przez jednostkę ryzyku stania się ofiarą przestępstwa, które określa się jako *perceived risk*. Jest to inny wymiar zjawiska strachu przed przestępczością, skupiający się nie tyle na reakcji emocjonalnej związanej z zaniepokojeniem problemem przestępczości, a raczej na rozumowej kalkulacji, jak bardzo prawdopodobne jest, iż ktoś stanie się ofiarą przestępstwa. Toczą się jednak dyskusje, czy

272 J. Garofalo, *The Fear of Crime: Causes and Consequences*, „Journal of Criminal Law and Criminology” 1971, nr 72, s. 840.

273 *Tamże*.

274 R. A. Sundeen, J.T. Mathieu, *The Fear of Crime and its Consequences Among Elders in Three Urban Communities*, „Gerontologist” 1976, nr 16, s. 214.

275 M. Lee, *The enumeration of anxiety: Power, knowledge and fear of crime* [w:] M. Lee, S. Farrall (eds.), *Fear of Crime: Critical Voices in an Age of Anxiety*, Abingdon-New York 2009, s. 33.

276 E. McLaughlin, *Fear of Crime* [w:] *The Sage Dictionary of Criminology*, s. 118-119.

zjawisko to nie jest jednym z aspektów strachu przed przestępczością i nie powinno wchodzić w skład obszerniejszej, wielowymiarowej koncepcji²⁷⁷.

Dość osobliwe, ale bardzo ciekawe, pojmowanie lęku przed przestępczością przyjął jako podstawę swoich analiz Andrzej Siemaszko. Według stosowanej przez niego definicji lęk przed przestępczością jest jednorodnym zjawiskiem badanym przy użyciu kilku wskaźników (pytań). W efekcie pytania te obrazują nie tyle różne aspekty tego samego zjawiska, a raczej to samo zjawisko z różnych perspektyw. Lęk przed przestępczością – jak określa go autor – badany jest wówczas: jako poziom poczucia bezpieczeństwa w trakcie wieczornych spacerów po okolicy, unikanie pewnych miejsc z obawy o bezpieczeństwo oraz jako ocena prawdopodobieństwa włamania do domu w ciągu najbliższego roku. Nadto istnieje jeszcze dodatkowy wskaźnik będący pytaniem o problemy dostrzegane w miejscu zamieszkania i obawę z nimi związaną²⁷⁸. Wydaje się jednak, że mimo deklaracji autora definicja ta powinna zostać zaliczona do wieloaspektowych, gdyż, zgodnie z jej wielowymiarową naturą, odnosi się ona do wielu różnych płaszczyzn analizy (emocjonalnej, kognitywnej i behawioralnej), o czym będzie mowa w dalszej części opracowania.

Koncepcje wieloczynnikowe

Jako koncepcje wieloczynnikowe strachu przed przestępczością rozumiane będą te, które analizują reakcję na przestępczość z kilku punktów widzenia. Będą one zatem integrowały dwa, a czasem więcej z wyżej wymienionych sposobów definiowania tego zjawiska.

Jako pierwszą wizję należy wymienić tę zaprezentowaną przez Franka F. Furstenberga, który rozróżnia strach przed przestępczością (*fear of crime*) rozumiany jako stan emocjonalny związany z obawą o własne bezpieczeństwo od zaniepokojenia przestępczością (*concern with crime*), który określa jako poznawczy stan związany z generalnym niepokojem dotyczącym przestępczości²⁷⁹. Należy jednak podkreślić, że czym innym jest reakcja emocjonalna w formie strachu przed przestępczością, a czym innym ocena ryzyka wiktymizacji, która to rozumiana jest jako osobista kalkulacja prawdopodobieństwa stania się ofiarą przestępstwa²⁸⁰.

Kolejną godną uwagi koncepcją jest ta zaprezentowana przez Kennetha F. Ferraro, który pod pojęciem strachu przed przestępczością rozumie obejmujący generalny, poznawczo odczuwalny

277 S. Farrall, E. Gray, J. Jackson, *Theorising the Fear of Crime: The Cultural and Social Significance of Insecurities about Crime*, 2007 <https://www.researchgate.net/publication/228223850> [dostęp: 13.09.2018]

278A. Siemaszko, *Lęk przed przestępczością* [w:] A. Siemaszko (red.), *Geografia występków i strachu. Polskie Badanie Przestępczości '07*, Warszawa 2008, s. 109 -110.

279 F. F. Furstenberg, *Public reactions to crime in the streets*, *American Scholar* 40/1971, pp. 601-610 za: B.R. Wayant, *Multilevel impacts of perceived incivility and perception of crime risk on fear of crime*, „*Journal of research in crime and delinquency*” 2008, nr 4, s. 41.

280P. Rountree, K. C. Land, *Perceived risk versus Fear of Crime: Empirical Evidence of Conceptually Distinct Reactions in Survey Data*, „*Social Forces*” 1996, nr 74, s. 1353-1356.

stan bezpieczeństwa w czymś sąsiedztwie, ale również mieści w tym pojęciu afektywną, osobistą reakcję emocjonalną na możliwość stania się ofiarą konkretnie określonego przestępstwa²⁸¹. Na potrzeby badań autor niniejszej definicji ograniczył się jedynie do badania strachu jako negatywnej reakcji emocjonalnej powodowanej przez przestępczość lub symbole z nią związane.

Podobne rozumienie przedmiotowego zjawiska prezentuje Rachel Pain, która twierdzi, że strach ten to szeroki zakres emocjonalnych i behawioralnych odpowiedzi jednostki i społeczności na przestępczość i przejawy dezorganizacji. W jej definicji, podobnie jak u Ferraro, odnaleźć można dwa aspekty: pierwszy, dotyczący odczuwanych w związku z zagrożeniem przez jednostkę emocji, oraz drugi, behawioralny, związany z odpowiedzią jednostki na zjawisko przestępczości. Ciekawe jest również to, że autorka nie ogranicza tych reakcji jedynie do przestępczości, ale obejmuje ich zakresem również inne przejawy dezorganizacji społecznej. Nie limituje jednak reakcji emocjonalnej do konkretnego przestępstwa, ale samego faktu możliwości wiktymizacji w danej okolicy²⁸².

Na wieloaspektowość zjawiska strachu przed przestępczością zwracają również uwagę Wesley G. Skogan oraz Michael Maxfield, którzy analizują to zjawisko na dwóch płaszczyznach. Po pierwsze jako stan fizjologiczny, którego przejawami są nagłe, szybkie bicie serca, wysokie ciśnienie, przepływ adrenaliny czy zawężenie pola wdziania, a więc czysto biologiczne reakcje organizmu. Z drugiej zaś strony uważają oni, że strach przed przestępczością to przejawiany i wyrażany stosunek do zjawiska przestępczości²⁸³ i ten właśnie poddają dokładnej analizie.

Strach przed przestępczością w zależności od stopnia jego skonkretyzowania różnie traktowany jest w Raporcie Figgiego, w którym to ogólne wyczulenie albo poczucie braku bezpieczeństwa w okolicy zamieszkania respondenta nazywane jest ogólnym bądź afektywnym strachem przed przestępczością. Czym innym jest według niego konkretny (kognitywny) strach przed przestępczością, będący oceną prawdopodobieństwa, że respondent padnie ofiarą wskazanego przestępstwa²⁸⁴.

Definicja prezentowana przez Klausa Boersa ujmuje dwa elementy strachu przed przestępczością: komponent poznawczy, czyli ocenę ryzyka wiktymizacji oraz behawioralny, czyli podejmowane przez jednostkę zachowania mające na celu uniknięcie bycia ofiarą przestępstwa.

281K. Ferraro, R. LaGrange, *The measurement of Fear of Crime*, „Sociological Inquiry” 1987, nr 57, s.70-73.

282 R. Pain, *Place, social relation and the fear of crime: a review*, „Progress in Human Geography” 2000, nr 4, s. 367.

283W.G. Skogan, M. Maxfield, *Coping with Crime: Individual and Neighborhood Reactions*, Beverly Hills CA-London 1981, p. 49.

284H. E. Figgie, *The Figgie Report on Fear of Crime: America Afraid. Part 1: The General Public*, b.m.1980.

Całe zaś zjawisko strachu określane jest jako emocjonalna reakcja na postrzegane ryzyko wiktymizacji²⁸⁵.

Nieco bardziej rozbudowaną, uzupełnioną o aspekt emocjonalny, zwany inaczej afektywnym, definicję przedstawiają autorzy podręcznika kryminologii – Janina Błachut, Andrzej Gaberle, Krzysztof Krajewski. Strach przed przestępczością traktują „podobnie jak postawę społeczną, jako pewną konstrukcję (konglomerat różnych myśli i odczuć)”, złożoną z trzech składników: afektywnego (emocjonalnego) – rozumianego jako subiektywne poczucie bezpieczeństwa oraz strach przed wiktymizacją, kognitywnego – będącego oceną rozwoju przestępczości oraz postrzeganym ryzykiem wiktymizacji i konatywnego (behawioralnego), który utożsamiany jest z przedsięwziętymi przez jednostkę środkami ostrożności w celu uniknięcia wiktymizacji²⁸⁶.

Bardzo podobne zapatrywania na zjawisko strachu przed przestępczością prezentuje Klaus Sessar. Prowadząc własne badania nad tym zjawiskiem, podkreślał on jego wieloaspektowość i skupił się na wspomnianych trzech jego elementach, nazywając je tradycyjną triadą badań²⁸⁷. Definicja ta, dość popularna w niemieckim obszarze językowym, posłużyła również autorom badań porównawczych – Monice M. Gerber, Helmutowi Hirtenlehnerowi oraz Jonathanowi Jacksonowi – dotyczących poziomu poczucia bezpieczeństwa w Niemczech, Austrii i Szwajcarii. Podkreślili oni w swojej pracy, że poczucie braku bezpieczeństwa to część sporej grupy ogólnych niepokojów doświadczanych w codziennej aktywności²⁸⁸.

Nieco odmienną definicję prezentują Simmon Moore i Jonathan Shepherd. Po prześledzeniu różnych wyników z dotychczas przeprowadzonych badań doszli oni do wniosku, że uzasadnionym będzie zredukowanie strachu jedynie do dwóch wymiarów: „strachu przed zranieniem”, odpowiadającemu naszemu pojmowaniu przestępczości przeciwko osobie oraz do tego strachu, który jest związany z przestępstwami przeciwko mieniu²⁸⁹.

Strach przed przestępczością rozumiany jako specyficzna reakcja emocjonalna występująca w przypadku zagrożenia takim przestępstwem jak fizyczna napaść, szkoda materialna, hańba albo upokorzenie prezentują Ute Gabriel i Werner Greve. Jako czynnik łączący te rodzaje strachu podają

285 K. Boers, *Crime, Fear of crime and the operation of crime control in the light of victim surveys and other empirical studies*, Strasbourg 2003, s. 3-4. http://s3.amazonaws.com/zanran_storage/www.coe.int/ContentPages/93610282.pdf [dostęp 20.02.2017] por. także tenże, *Kriminalitätsfurcht*, Pfaffenweiler 1991, s. 42-44.

286 J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Dz. cyt.*, s. 450-452.

287 K. Sessar, *Podstawowe założenia projektu Insecurities in European Cities z punktu widzenia kryminologii oraz socjologii miasta* [w:] K. Krajewski (red.), *Poczucie bezpieczeństwa mieszkańców wielkich miast. Kraków na tle innych miast europejskich*, Kraków 2008 s. 24.

288 M. M. Gerber, H. Hirtenlehner, J. Jackson, *Insecurities about crime in Germany, Austria and Switzerland: A review of research findings*, „European Journal of Criminology” 2010, nr 7, s. 143-145.

289 S. Moore, J. Shepherd, *The Elements and Prevalence of Fear*, „The British Journal of Criminology” 2007, nr 47 s.154.

fakt, iż wszystkie one są rezultatem zachowań przestępnych. Jest to więc indywidualny strach osoby przed stanieniem się ofiarą przestępstwa. Odróżniają oni generalne zaniepokojenie przestępczością jako istotnym problemem społecznym oraz obserwowany i oceniany przez jednostkę rozwój tego zjawiska. Autorzy zauważają również, że czym innym jest odczuwanie emocji w związku z konkretną sytuacją przestępną, nazywając go sytuacyjnym strachem przed przestępczością, a czym innym jest cecha człowieka w postaci niepokoju przed doświadczaniem negatywnych emocji związanych ze zdarzeniami określonego typu. Ten nazywają oni dyspozytywnym strachem przed przestępczością²⁹⁰.

W literaturze polskiej jedną z najobszerniejszych treściowo definicji zaprezentował Paweł Ostaszewski, który uważa, że „Lęk przed przestępczością interpretowany jest jako zjawisko samodzielne, jako emocja lub postawa w dużym stopniu oderwana od samej przestępczości, a bliżej związana z generalnymi obawami doświadczanymi przez ludzi, z ich stylem życia i podejmowanymi kontaktami międzyludzkimi”²⁹¹. Uważa on, że zjawisko to zawiera w sobie zarówno element emocjonalny (zwany w innych teoriach afektywnym), jak i specyficzną postawę, które to czynniki związane są ze zjawiskiem przestępczości, ale związek ten może być jedynie pośredni. Osadza on zjawisko przestępczości w kontekście innych, doświadczanych na co dzień w związku z indywidualną aktywnością niepokojów i lęków.

Charakter elementów składowych

Innym, bardzo użytecznym podziałem definicji strachu przed przestępczością będzie ten dzielący powyżej przedstawione koncepcje ze względu na charakter elementów w nich zawartych. Można zatem wyróżnić te koncepcje, które zawierają w sobie między innymi składnik emocjonalny, kognitywny, behawioralny i fizjologiczny.

Teorie skupiające się na emocjonalnej stronie zjawiska strachu przed przestępczością ukazują schemat ograniczony jedynie (bądź między innymi) do prostego modelu bodziec – reakcja. Bodźcem tym jest bądź samo zjawisko przestępczości, bądź inne niepokoje lub dostrzegane przez jednostkę objawy drobnego nieporządku. Wówczas strach przed przestępczością rozumiany jest jako poczucie zagrożenia przestępczością, lub ogólniej, poczucie braku bezpieczeństwa. Inną stroną tego emocjonalnego aspektu może być indywidualna obawa związana z możliwością stania się ofiarą.

290 U. Gabriel, W. Greve, *The psychology of fear od crime*, „The British Journal of Criminology” 2003, nr 43, s. 601-602.

291 P. Ostaszewski, *Lęk... dz. cyt.*, s. 44.

Koncepcje opierające się na indywidualnie postrzeganym ryzyku wiktymizacji patrzą na to zjawisko z perspektywy psychologii poznawczej, kładą one bowiem nacisk na indywidualnie postrzegane prawdopodobieństwo wiktymizacji – bądź to jakimkolwiek przestępstwem, bądź konkretnym rodzajem przestępstwa, niezależnie od obiektywnego stanu bezpieczeństwa. Należy jednak zaznaczyć, że czym innym jest postrzegane ryzyko, a czym innym jest obawa, że jednostka padnie ofiarą konkretnego przestępstwa – ta bowiem, jak już wspomniano, należy do elementu afektywnego. Tutaj chodzi raczej o chłodno oceniane prawdopodobieństwo wiktymizacji, bez jego aspektów emocjonalnych.

Innym ujęciem tego problemu może być osobista ocena rozwoju przestępczości. Jednostka może bowiem oceniać zjawisko przestępczości, jego dynamikę, strukturę, zdecydowanie inaczej, niż wynikałoby to z obiektywnego stanu zawartego w oficjalnych danych. Wówczas pod lupą badaczy jest to, w jaki sposób jednostka postrzega zjawisko przestępczości. Ten element można nazwać społeczną percepcją przestępczości.

Behawioralne aspekty strachu przed przestępczością uwzględniane są niezwykle rzadko, gdyż są one niejako wtórnym elementem w stosunku do wyżej wymienionych. Chodzi tu bowiem o stosowane przez jednostkę środki ostrożności mające na celu zapobieżenie wiktymizacji. W związku z tym jednostka musi przynajmniej dostrzegać zagrożenie, by móc mu się jakkolwiek przeciwstawiać, chociaż niewykluczony jest tu skrajny rytualizm pozbawiony poznawczego elementu strachu, polegający na zabezpieczeniu się przed nieznanymi przez jednostkę niebezpieczeństwami dla samego faktu zabezpieczenia.

Istnieją również koncepcje, które uwzględniają aspekt fizjologiczny strachu przed przestępczością. Biorą one pod uwagę nie tyle emocje, ale wywołane przez zagrożenie przestępstwem reakcje somatyczne takie jak szybsze bicie serca, wzrost ciśnienia krwi, pocenie się.

Stopień konkretyzacji źródła niepokoju

Innym kryterium podziału koncepcji strachu przed przestępczością, lub ich elementów, może być próba ich dyferencjacji ze względu na stopień konkretyzacji źródła niepokoju. Istnieją bowiem koncepcje, które odwołują się do ogólnie postrzeganego ryzyka wynikającego z życia we współczesnym, niezwykle skomplikowanym świecie i włączają one strach przed przestępczością jako element większej struktury codziennych niepokoju badanych łącznie z obawami społecznymi i ekonomicznymi.

Inne teorie ograniczają swój zasięg jedynie do tych niebezpieczeństw, które mogą nawet w luźny sposób być wiązane z przestępczością. Uwzględniane będą zatem też te obawy, które wywoływane są przez same objawy nieporządku, dostrzegalne zwłaszcza w strukturze miejskiej.

Bardziej restrykcyjne teorie dotyczą osobistej reakcji emocjonalnej na szeroko i abstrakcyjnie ujętą przestępczość. Tutaj zwraca się uwagę, że niekorzystnym bodźcem odbieranym przez jednostkę jest także symbol związany z przestępczością, a nie jedynie sama przestępczość.

Niektórzy badacze optują jednak za ograniczeniem pojęcia strachu przed przestępczością do reakcji na konkretne typy czynów zabronionych. Wówczas można mówić o strachu przed kradzieżą czy przed rozbojem. Inne zaś, opierając się na wynikach badań, ograniczają strach do poszczególnych grup przestępstw, czyli np. strachu przed napaścią fizyczną albo naruszeniem mienia.

Konceptualizacja strachu przed przestępczością w badaniach empirycznych

W związku z ogromną różnorodnością definicji, jakimi posługują się badacze strachu przed przestępczością, w tym miejscu wymaga zaznaczenia, iż najbardziej kompleksowe ujęcie strachu przed przestępczością to takie, które odwołuje się do jego trzech elementów: emocjonalnego, poznawczego i behawioralnego, tak, jak zaproponowali to J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski²⁹², czy K. Sessar²⁹³. Takie pojmowane strachu przed przestępczością, zdaniem autora niniejszego opracowania, jest o tyle użyteczne, że prezentuje zjawisko strachu przed przestępczością jako zjawisko wielowymiarowe, co zdecydowanie bardziej odpowiada skomplikowanej i wieloaspektowej rzeczywistości społecznej aniżeli zaproponowane przez innych badaczy ujęcie jednowymiarowe. Ujęcie tego zjawiska na różnych płaszczyznach może pomóc w dokładniejszym odtworzeniu postaw jednostek wobec problemu przestępczości. Traktowanie strachu przed przestępczością jako postawy społecznej skutkuje tym, że przy projektowaniu badań należy mieć na względzie również dorobek psychologii społecznej związany z badaniem postaw społecznych²⁹⁴. Jest to o tyle ułatwienie dla badacza, gdyż nauki społeczne dysponują już sporym arsenałem sprawdzonych metod analizy postaw wobec zjawisk społecznych.

Nadto wskazać również należy, iż od konceptualizacji pojęcia w ramach konkretnego projektu badawczego zależy jego dalsza operacjonalizacja (zastosowanie konkretnych mierników) oraz w dużej mierze uzyskane wyniki.

292 J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia...* dz. cyt., s. 450-452.

293 K. Sessar, *Podstawowe...* dz. cyt., s. 24.

294 E. Aronson, T.D. Wilson, R.M. Akert, *Psychologia społeczna*, Poznań 2012, s. 187-188.

Zakończenie

Przedstawione wyżej sposoby definiowania strachu przed przestępczością ujawniły w pierwszej kolejności zróżnicowanie pojęciowe, bowiem w odniesieniu do strachu przed przestępczością stosuje się zamiennie wiele innych określeń. Wskazano również, iż strach przed przestępczością nie jest jednolicie rozumiany w literaturze naukowej, co przekłada się na ujmowanie jego w różnych płaszczyznach i w różnym stopniu jego złożoności. Nadto sposób jego zdefiniowania przekłada się tak na dobór odpowiednich mierników, jak i stosowanych metod i technik wykorzystywanych do jego badania, czego efektem mogą być różnice na końcowym etapie badań – uzyskanych rezultatach. Trzeba zatem z pełną stanowczością stwierdzić, iż przy badaniu strachu przed przestępczością należy dokładnie zdefiniować stosowane pojęcia na etapie konceptualizacji, by móc wyciągać określone wnioski i ewentualnie porównywać uzyskane wyniki badań z rezultatami innych projektów.

O autorze

Dominik Wzorek jest absolwentem prawa na Wydziale Prawa i Administracji UJ, studentem socjologii na Wydziale Filozoficznym UJ oraz administracji na Wydziale Prawa i Administracji UJ. Stypendysta Fundacji Badenii-Wirtembergii na Uniwersytecie Ruprechta - Karola w Heidelbergu (2017).

Zainteresowania naukowe: polityka kryminalna, bezpieczeństwo ze szczególnym uwzględnieniem badań nad strachem przed przestępczością, metody badań społecznych, prawo karne, penologia.

Streszczenie

Zjawisko strachu przed przestępczością jest po nie tylko miernikiem obaw społeczeństwa przed przestępczością, ale i wskaźnikiem funkcjonalności agend odpowiedzialnych za zapewnianie bezpieczeństwa obywateli. Pomiar strachu przed przestępczością, jak każdego zjawiska społecznego, uzależniony jest przede wszystkim od jego konceptualizacji oraz dobranych do jego zbadania mierników. Różnorakie sposoby definiowania strachu przed przestępczością wymagają systematycznego przedstawienia, uszeregowania oraz zaklasyfikowania. Przedstawione definicje zostały uporządkowane według kryteriów złożoności, uwzględnionych elementów składowych oraz stopnia konkretyzacji źródła niepokoju. Celem niniejszej pracy było wskazanie na trudności, jakie wiążą się z definiowaniem zjawiska strachu przed przestępczością oraz przekładaniem się dokonanych przez badacza wyborów na dokonane przez niego obserwacje w ramach badań empirycznych. Opracowanie zostało przygotowane w oparciu o literaturę polską, ale i światową (w języku angielskim i niemieckim).

Słowa kluczowe

strach przed przestępczością, badania empiryczne, bezpieczeństwo

Title

Defining the Fear of Crime

Summary

The fear of crime (FOC) is not only the measure of social perception of security but it also measures if the crime control agenda functional are. First of all the measurement of the FOC, as the measurement of many other social phenomena, is dependent on conceptualization of it and chosen research method. Different ways of defining the FOC require a systematic analysis and classification. All definitions mentioned in the article have been classified according to their complexity, construction and specification of sources of the fear. The aim of this text is to point out many problems concerning the FOC definitions. Defining problems occur once more during making the social researches. The article was based on the Polish and international literature.

Key words

fear of crime, social research, security, safety